

נושא 9: המשבר שנוצר בחברה היהודית עקב חורבן בית המקדש

ההתקוממות החלה בשנת 66 לספירה בירושלים ונמשכה יותר מארבע שנים, עד 70 לספירה. גם לאחר נפילת ירושלים ושריפת בית המקדש בשנת 70 לספירה נמשכו פעולות המלחמה והמצור סביב המבצרים שנשארו בידיהם של המורדים. המרד הסתיים סופית בשנת 73 לספירה כאשר נפלה מצדה שהייתה המצודה האחרונה שהחזיקו בה המורדים. שני השלבים העיקריים של המרד הו המלחמה בגליל בשנת 67 והמצור על ירושלים בשנת 70. בניגוד למרד החשמונאים לפניו ולמרד בר כוכבא אחריו, לא היה למרד הגדול מנהיג מרכזי שהיה יכול ללכד סביבו את המורדים. וכך, נוסף על העדיפות הצבאית המכרעת של הרומאים, היה הכוח היהודי מפוצל והיו בו מאבקים פנימיים. כישלונו של המרד הגדול מציין את **סיום תקופת הבית השני בתולדות עם ישראל** ואת חורבן בית המקדש לאחר קרוב ל- 600 שנה של היותו מרכז רוחני ליהודי הארץ והתפוצות. המרד ותגובת הרומאים עליו נחשבים לאחת הטראומות הקשות בתולדות העם היהודי. החורבן בעקבות כשלון המרד הגדול הביא את היישוב היהודי למשבר חמור הן מבחינה דתית והן מבחינת הסכנה להמשך קיומו של העם היהודי בארץ ישראל. משבר זה התבטא במספר היבטים:

1. אוירת הייאוש עקב התבוסה ותקנות הכיבוש הרומאיות

במהלך המרד נהרסו בתים ושטחי חקלאות נרחבים, אדמות הופקעו מבעליהן והיהודים נאלצו לשלם מסים רבים. זכויותיהם המדיניות של היהודים היו פחותות מאלה שהיו לעמים אחרים באימפריה הרומית. בעקבות חורבן בית המקדש נוצר משבר רוחני ודתי עצום. היו אנשים שאיבדו תקווה כי ניתן יהיה להמשיך בסדרי החיים הרגילים ללא בית מקדש. בגלל קדושתו, חשיבותו ומעמדו הרם האמינו רבים בזמן המרד כי ירושלים ובית המקדש נצחיים ויעמדו לעד. ה' יגן על עירו ועל בית מקדשו. בקרב המורדים פיעמה האמונה שהגאולה קרובה לבוא.

הדיכוי האכזרי של המרידה והתקנות נקשות שתיקנו הרומאים לאחר המרד גרמו להתמוטטות רוחנית לכל אלה שציפו לגאולה מיידית של עם ישראל ושחרורו מעול זרים. ניתן לומר כי בנוסף לפעולות הבנייה והשיקום הפיסי והנפשי נדרשו גם פעולות לשיקום האמונה בעתידו של עם ישראל והמשך קיומו.

דוגמאות לאווירת הייאוש והצער שלאחר החורבן:

משחרב המקדש, לא יכלו היהודים להבין מדוע רומא האלילית ניצחה, בעוד שהעם היהודי, בחיר ה' הובס. קשה היה להסביר מדוע נוצח עם הבחירה, והתשובה הייתה כי לא רומא החריבה את בית המקדש, אלא אלוהי ישראל בעצמו הרס את ביתו בגלל עוונות העם. היו חכמים שאמרו כי לתפילות אין עוד כל ערך, משום שמועדי התפילות קשורים בעבודת המקדש ובהקרבת קורבנות.

בספר "חזון ברוך" (ספר חיצוני. הספרים החיצוניים נכתבו ע"י יהודים בתקופת הבית השני מיד לאחר החורבן, אך לא נכללו בספרי התנ"ך), שנכתב שנים מעטות אחרי החורבן, קורא ברוך לעם לא לזרוע, לא להינשא, לא להוליד ילדים, שכן בלי בית המקדש אין שום טעם ותכלית לקיומו של העם.

לפי מקורות חז"ל, יהודים רבים בארץ גזרו על עצמם לא לאכול בשר ולא לשתות יין. הם הסבירו שאכילת בשר מזכירה להם את הקורבנות שאין הם יכולים להקריב, והיין מזכיר להם את נסך היין על המזבח שחרב.

2. השלכות אובדן המרכז של הציבור היהודי

המשבר האמיתי והעמוק ביותר נבע מחורבן בית המקדש. בית המקדש היה מרכז החיים היהודיים, שנסבו סביב עבודת הקודש שהתבצעה בו. לחורבן בית המקדש היו השלכות דתיות ומוסדיות: השלכות דתיות - חורבן בית המקדש לא אפשר לקיים את כל המצוות הקשורות במקדש ועבודת הכהנים והכהן הגדול הפסיקה להתקיים. בעיני רבים נתפס המקדש כאמצעי הקשר הבלעדי שבין העם ובין אלוהיו ולכן חורבן בית המקדש גרם הלם נורא מאחר ואובדנו וחורבנו נחשבו לניתוק מלא של קשר זה. היו שסברו שאין אפשרות לקיום יהודי ללא בית המקדש.

השלכות מוסדיות - הסנהדרין (בית הדין הגדול) שב בבית המקדש ושאב ממנו את סמכותו כבית דין. לאחר חורבן המקדש, רבים סברו כי העם היהודי נותר גם ללא מנהיגות.

3. החשש מפני הכחדת הישוב בא"י והעם היהודי

המרד הגדול הביא למותם של רבע מכלל התושבים היהודים בארץ, בירושלים עצמה מתו כתשעים אחוזים מכלל האוכלוסייה (חלקם נהרגו בעת מלחמת האחים בירושלים וחלקם במלחמה נגד רומא), עשירית מכלל התושבים נלקחו בשבי ונמכרו לעבדים ברחבי האימפריה הרומית ושם מצאו את מותם. אובדן אדיר זה, במקביל לאובדן המקדש, יצר חשש כי הישוב היהודי בא"י עלול להיכחד, ואולי זהו אפילו גורלו של העם היהודי כולו. האימפריה הרומית הייתה בשיאה ונראתה בלתי מנוצחת והיו שראו בחורבן ובאובדן סימן לנטישת העם ע"י האל, נטישה שעלולה להסתיים בהכחדה הדרגתית של העם.

נושא 10: בניית המרכז ביבנה

המנהיגות הרוחנית של דור החורבן הבינה היטב את משמעות החורבן והיא לא התעלמה מן המבוכה והייאוש שפשטו בציבור. עם זאת היא הבינה, שכדי להראות כיוון חדש לעם יש להרפות מן השאלות הנוקבות והמביכות של "מדוע זנח אלוהי ישראל את עמו" ו"מדוע ניצחה רומא האלילית", משום שאין על כך תשובה ברורה. התשובות רק יגבירו את המרירות והתסכול, ולכן מוטב לצאת מיד לדרך חדשה, מעשית וברורה שתעניק לציבור תקווה. הנהגה רוחנית זו נקראת בשם "חכמי יבנה".

נציגה המובהק של הדרך החדשה, הריאלית-מציאותית, היה רבן יוחנן בן-זכאי (ריב"ז), מגדולי חכמי ירושלים ערב החורבן, וגדול החכמים בדור הראשון לאחר החורבן. ריב"ז, צעיר תלמידיו של הלל הזקן, היה בין המנהיגים הפרושים הבולטים יחד עם רבן שמעון גמליאל. הוא ניהל ויכוחים קשים עם הצדוקים מתוך רצון, להשליט את המסורת הפרושית בכל שטחי החיים. (לאחר החורבן הפרושים הפכו להנהגה המרכזית של העם ושאר הכתות שאפיינו את תקופת בית שני נעלמו).

עם פרוץ המרד ברומאים לא הביע ריב"ז התנגדות למרד, אך כשנמשך המצור על העיר והקנאים טבחו את המתונים, הבין כי המרד עומד להיכשל וחורבן ירושלים קרוב. אגדות שונות מתארות כיצד עזב יוחנן בן זכאי את ירושלים בזמן המרד. יש אגדה המספרת שהוא הוברח מירושלים ע"י תלמידיו בארון מתים (מאחר ואין לקבור מתים בירושלים). ריב"ז התייצב לפני המצביא הרומי אספסיאנוס וניבא לו כי יהיה קיסר, הנבואה התאמתה ובתמורה הרשה לו המצביא להביע משאלה, ריב"ז ביקש להקים מרכז רוחני ביבנה. (יש הסבורים שריב"ז בחר ביבנה מאחר וישבו בה חכמים עוד לפני החורבן).

המחקר שולל את תוקפו ההיסטורי של סיפור זה. עפ"י היסטוריונים, ריב"ז היה נתון תחילה במעצר, ואפשר לשער כי הוגלה ליבנה עם חכמים אחרים שנפלו לידי הרומאים. באישור השלטונות או רק בהסכמה שבשתיקה, החל ריב"ז לשקם את החיים היהודיים והניח אבן פינה להתארגנותה ולהתאוששותה של היהדות לאחר החורבן.

מעמדו של ריב"ז לא היה איתן בתחילה, הן משום הקשיים הרבים שערמו השלטונות הרומיים בפני פעילות עצמית כלשהי של יהודים, והן משום שחוגים יהודיים מסוימים, ובהם חכמי תורה אחרים, לא קיבלו את סמכותו. ההתנגדות כלפיו לא ריפתה את ידיו, והוא ה

משיך בפועל מתוך הכרה שהוא עושה את הדברים שצריך לעשותם בשעת חירום.

גדולתו של ריב"ז היא בכך שהוא משקם את חיי האומה ומתווה בפני העם דרך חדשה במציאות בה אין מקדש ואין מדינה.

במרכז שהתפתח ביבנה החלו היהודים להתמודד עם החלל שנוצר בעקבות החורבן. כאמור, בראש המרכז עמד רבן יוחנן בן זכאי, שהיה בן למשפחת כוהנים ואחד ממנהיגי הפרושים (לפני חורבן בית המקדש היה לריב"ז בית מדרש בירושלים, ולמדו בו תלמידים רבים. ריב"ז גם כיהן כמשנה לראש הסנהדרין, רבן שמעון בן גמליאל).

לאחר החורבן התכנסו ביבנה סביב ריב"ז עוד חכמים, ובמקום החל להתפתח מרכז הנהגה של העם. ריב"ז פעל ביבנה בשנים 70-80 לספירה.

פעולותיו של רבן יוחנן בן זכאי לשיקום האומה

• העברת הסנהדרין (בית הדין הגדול) ליבנה

בימיו הועברה הסנהדרין ליבנה ורבן יוחנן עמד בראשה כנשיא. חשיבות הסנהדרין ביבנה הייתה אף גדולה מבעבר, כיוון שהיא מילאה גם תפקידים שהיו קשורים קודם לכן עם המקדש ואף שימשה כהנהגה הבלעדית של היהודים. בסנהדרין ביבנה קידשו חודשים (קבעו מתי חל ראש חודש) והחליטו מתי יש לעבר שנים. קביעות אלה נקבעו בעבר בבית המקדש, וחשיבותן הייתה רבה, כיוון שלפיהן נחוגו החגים.

• תיקון תקנות חדשות 'זכר לחורבן'

לאחר שנחרב בית המקדש לא הייתה ברירה אלא לוותר על מנהגים ופולחנים שהיו כרוכים בקיומו. ריב"ז רצה לשמור את רציפות הפולחן הדתי, ולכן התקין תקנות שחלק מהפולחנים, שבעבר היו מתקיימים אך ורק בבית המקדש, יתקיימו ביבנה. מטרתו בכך הייתה לבטא את העובדה שהקיום היהודי ממשיך על אף החורבן. דוגמאות לתקנות חדשות :

1. תקיעה בשופר בראש השנה שחל בשבת – בזמן המקדש, כאשר חל ראש השנה בשבת, נהגו לתקוע רק במקדש ולא ברחבי המדינה. ריב"ז תיקן כי יתקעו בשופר בכל מקום בו יש בית דין.

2. נטילת לולב בכל מקום בשבעת ימי חג הסוכות – בזמן המקדש נהגו בחג הסוכות ליטול לולב במקדש שבעה ימים וברחבי המדינה יום אחד בלבד. ריב"ז תיקן נטילת לולב שבעה ימים כפי שהיה נהוג במקדש בכל המדינה, כדי לשמר את זכר המקדש בלב העם (המנהג קיים עד היום).

3. ברכת כוהנים - הכוהנים במקדש נהגו לברך את העם בברכה המכונה 'ברכת הכוהנים'. יש המשערים כי בדורות האחרונים של ימי בית המקדש השני נאמרה ברכת הכוהנים גם בבתי הכנסת בא"י. לאחר החורבן תיקן ריב"ז תקנה שקבעה, כי על הכוהנים לחלוץ את סנדליהם כאשר הם מברכים את העם בבית הכנסת. בכך השווה את עבודת האל בבית הכנסת לעבודת האל בבית המקדש, שכן הכוהנים עבדו בבית המקדש כשהם מהלכים יחפים. בתקנה זו ביקש ריב"ז לשמר את הקדושה שהייתה לברכת הכוהנים במקדש, ולהעבירה לבית הכנסת.

• חיזוק מעמד בית הכנסת

בתי הכנסת נעשו למוקד פולחן חלופי לעבודת הקודש, שהייתה נהוגה עד לחורבן בבית המקדש. המקורות מעידים שהיו בתי כנסת בימי הבית השני, אלא שאז הם שימשו מוקד פולחן מקביל ומשלים לבית המקדש. בדור שלאחר החורבן צמחו בתי כנסת והיו ל"מקדש מעט", והתפילה הועמדה במרכז עבודת הקודש.

• קביעת דרכי פולחן חלופיות לעבודת הקורבנות

הקרבת קורבנות היוותה את הדרך לכפר על חטאים ועוונות שעשה העם או האדם היחיד ועל כן כשעבודת הקורבנות נפסקה והוחלפה בתפילה בבית כנסת, פעלו ריב"ז ומנהיגי יבנה על מנת לקבוע דרכים חדשות לכפרת עוונות: נוסח התפילה כלל גם בקשות לכפרת עוונות, המצוות נתפסו כדרך בה האדם מכפר על חטאיו ובמיוחד הועלתה הדרגה של עשיית תשובה כדרך לכפר על חטאי העבר.

גם מעשי חסד שבין אדם לחברו, כמו נתינת צדקה, נתפסו כמכפרים. המשותף לכל הדרכים החדשות לכפר על החטאים הוא שהן ניתנות לביצוע ע"י כל אדם ולא רק ע"י הכוהנים.

• קביעת הלכה אחידה

בתקופת בית שני נחלק העם לכיתות שונות כמו הפרושים, הצדוקים והאיסיים. כל קבוצה פירשה את התורה באופן אחר והדבר יצר חוסר אחידות בעבודת ה'. לאחר החורבן נקבעה הלכה אחידה, המחייבת את כולם באותה המידה.

כעשר שנים אחרי שהקים את המרכז הדתי-לאומי ביבנה ועמד בראשו פרש ריב"ז ועקר לברור-חיל שבדרום. לא ידוע מדוע פרש, אך ייתכן שעשה זאת משום שלא היה מקובל על כל החכמים. רבן גמליאל, בנו של רבן שמעון בן גמליאל, ירש את ריב"ז בהנהגת המרכז הדתי-לאומי ביבנה ואחרי כן היה לנשיא. מימיו החלה הנשיאות לעבור בירושה במשפחתו. בימיו גדלה השפעת המרכז ביבנה וסמכותו והתבססה ההכרה בו כמרכז מוכר הן בעיני השלטונות הרומאים והן בעיני היהודים.